

19. Wojnar I. Perspektywy wychowawcze sztuki / I. Wojnar. – Warszawa, 1966. – 273 s.
20. Wojnar I. Teoria wychowania estetycznego / I. Wojnar. – Warszawa, 1995.
21. Wojnar I. Treści wychowawczego oddziaływania sztuki / I. Wojnar // Pedagogika [red. B. Suchodolski]. – Warszawa, 1985.
22. Wojnar I. Estetyka i wychowanie / I. Wojnar. – Warszawa, 1971. – 378 s.

У публікації автори розкривають питання сучасної культурної освіти дітей і молоді через творчу участь у таких сферах як, наприклад, театр, музика, література, пластика тощо. Підкреслюється, що освіта за допомогою мистецтва сприяє гармонійному розвитку дитини, виховує чутливість, вчить естетичних переживань, будує ієрархію цінностей дитини і сприяє формуванню творчих позицій, які дозволяють спільно творити цивілізацію. У вступі представлено розуміння таких понять, як: процес виховання, культурна освіта й участь у культурі. Стаття вміщує інформація про достоїнства й переваги освіти дітей і молоді за допомогою мистецтва, а також про способи реалізації освітніх дій у цій сфері.

Ключові слова: сучасна освітня модель, культурна освіта, участь в культурі, освіта через мистецтво.

In the article authors investigate a question of modern cultural education of children and young people by means of creative participation in such spheres as theatre, music, literature, the plastic arts, etc. Researchers underline that education by means of art favours the harmonious development of child, brings up sensitiveness, teaches the aesthetic experience, builds the hierarchy of child's values and contributes to forming of creative attitude allowing child to create civilization together. Understanding of such concepts as process of education, cultural education and participation in a culture is presented in the introduction. The article contains information about merits and advantages of children and young people education by means of art and also about the methods of realization of educational activities in this sphere.

Keywords: modern educational model, cultural education, artistic education, participation in a culture, education by means of art.

УДК 37.013

Плиска Ю.С.

Plyska Y.

КУЛЬТУРНІ КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВЧИТЕЛІВ

CULTURAL COMPETENCE AS A FACTOR OF CREATING TEACHER'S RESPONSIBILITY

Стаття присвячена аналізу взаємодії між відповідальністю та культурною компетентністю. Порівнюючи ці два поняття, спробуємо знайти чинники, які впливають на відповідальність. Серед них значне місце відводиться культурній компетентності. Знання в галузі культури та безпосередня участь у культурі, як і емоційна чутливість, дають вчителю змогу формувати почуття відповідальності за себе, як педагога, і за своїх вихованців.

Ключові слова: відповідальність, культура, культурні компетентції, участь у культурному житті.

Сучасний учитель як ніколи раніше знаходиться під тиском відповідальності – як за навчання та розвиток своїх учнів, так і за розвиток своєї особистості. Сприяють цьому вагоміші

вимоги до вчителя, що висувуються в документах, які регулюють його професійну діяльність, – мова йде про його компетенцію у низці нормативно-правових документів, указів і постанов органів освіти. Відомо, що великий вплив на суспільне життя, особливо учнів, мають учителі, робота яких значною мірою залежить від цінностей і прагнень людей. Учні розраховують на допомогу вчителів у пізнанні навколишньої дійсності та належної підготовки до самостійного життя, участі в соціальному та культурному житті суспільства. У свою чергу, вчитель готує молоде покоління до самостійного керування розвитком своєї власної особистості, до визначення собі гідних цілей та належного вибору життєвого шляху [7]. Для виконання цих завдань необхідно відповідне ставлення, прагнення і система цінностей самих вчителів, серед яких значне місце займає відповідальність.

Аналізуючи всі можливі типи відповідальності вчителя, можна розділити їх на дві групи: відповідальність перед самим собою як спеціаліста в галузі освіти та виховання і відповідальність за інших. Окрім того, відповідальність учителя – чи то в розумінні професійному, чи в особистому житті – це не тільки цінність індивідуальна, але і соціальна. Основи гуманітарних цінностей людини часто є найбільш важливою частиною розвитку особистості та показником моральної самосвідомості [21]. Беручи до уваги індивідуально-особистісний аспект, можна помітити, що, напевно, в професійній діяльності вчителя істотним є рівень їх власної зрілості – однаково в галузі інтелектуальній, моральній, емоційній, культурній чи соціальній. Дуже важливими є його компетенції, що проявляються у різних площинах – індивідуальній, чи суспільній, або, наприклад, у професійній, хоча це теж може бути діапазон індивідуальний, чи теж у приватному житті. Компетенції, що стосуються конкретної професії, важливі, але є й такі, що завжди будуть основою різних видів людської діяльності, у нашому випадку, в діяльності вчителя. До них можна віднести культурні компетенції. Це вони домінують у зазначених сферах: інтелектуальній, моральній, емоційній, чи теж культурній. Вони також є невід'ємною частиною історії суспільства, його сьогодення, і вони мають величезний вплив на його майбутнє. Також вони є включені в перелік ключових компетенцій сучасного європейського вчителя. Що стосується сфери особистої, то людина також формується від самого дитинства під постійним впливом культурних компетенцій батьків, вчителів, колег, зрештою – журналістів, теле- і радіоведучих, веб-адміністраторів інтернетсторінок, чи модераторів сайтів соціальних мереж.

Інша справа, які ці компетенції, яка їх якість? Який рівень почуття відповідальності за себе і за інших у тих людей, що залучені в освітні, чи виховні процеси? Чи кожен із зазначених вище представників освітньо-виховного процесу має хоч якийсь почуття відповідальності за свої дії? І якщо так, то які чинники впливають на це почуття?

Спробуємо проаналізувати проблему з точки зору двох понять: відповідальності й культурних компетенцій.

У науковій літературі знаходимо багато теоретичних суджень, що стосуються відповідальності та її структури. Це поняття використовується у філософії, етиці, праві, педагогіці, де ця категорія має різні контексти, посилання та інтерпретації.

На початку зазначимо, що відповідальність, у якості окремої категорії і в якості моральної складової, що є основою усіх видів відповідальності: правової, політичної, громадянської, економічної, екологічної – поєднує людина, яка є основною точкою відліку для визначення напрямку будь-якої відповідальності.

В енциклопедії польського наукового видавництва PWN відповідальність визначається як: право, властивість людської поведінки, що полягає на можливості або готовності брати відповідальність за наслідки власних дій чи поведінки [23]. Малий словник польської мови визначає відповідальність як необхідність, моральний чи юридичний обов'язок відповідати за свої дії і їх наслідки; розділяє відповідальність на моральну й колективну. Відповідальним

є той, хто усвідомлює необхідність відповідати за свої вчинки; такий на котрого можна покластися; чесний, надійний. Відповідальний – це також той, хто має високі кваліфікації [11].

Т. Завойска зазначає, що відповідальність є складною цілісною структурою взаємопов'язаних елементів, кожен з яких має свою визначену функцію. Існує багато типів відповідальності: особиста, соціальна, професійна [20, с. 67]. Конкретно, це адміністративна, правова, батьківська, або відповідальність в часі – ретроспективна чи перспективна. В ситуації питання про відповідальність по відношенню до підмету/суб'єкту (наприклад у виховному процесі – прим. *вслисна* – Ю.П.) – розрізняють відповідальності об'єктивну і суб'єктивну [2].

Розвиток особистості в поєднанні з почуттям відповідальності є цілісним процесом. Він передбачає не тільки вплив умов життя (наприклад, соціально-економічних, соціально-психологічних чи педагогічних), моральної і культурної сфер життя, а й здатність суб'єкта до саморегуляції та активності. Відповідальність людини пов'язується зі знанням, освітою та культурою, що робить можливим самостійне визначення напряму власної поведінки, і в той же час об'єднується з поняттям свободи. Російський філософ М. Бердяєв підкреслював, що особистість буде тільки тоді повною, коли вона буде характеризуватись тотожністю і відповідатиме за свій вибір насамперед перед самим собою [1].

Р. Дербіс, автор «Шкали почуття відповідальності», визначив її як готовність до планування, контролю, коригування дій за законами природи і культури [6]. На відміну від цього, психолог К. Муздибаєв в монографії «Психологія відповідальності» (мабуть одне з найбільш повних досліджень феномена відповідальності) звертає увагу не тільки на суб'єктивне сприйняття реальності, але й на оцінку власних ресурсів, а також на емоційне ставлення до них і до реальності [2]. Крім того, в якості елементів, які є складовими відповідальності, виступає низка якісних і особистісних навичок, котрі не будуть реалізовані, якщо у людини не будуть розроблені емоційні риси: здібність до співчуття, вразливість до інших. Відповідальність проявляється не тільки в характері, але і в почуттях, перцепції, свідомості, світопогляді та в різних формах індивідуальної поведінки [24].

Варто також зазначити про відповідальність в емоційній сфері, котру для людини не можна назвати простою, особливо для людини, що має справу з людьми, підлеглими, випускниками тощо. Йдеться про дистанціювання від неконтрольованої, імпульсивної поведінки, турботу про те, щоб реагувати зі спокоєм, врівноважено, відповідно до особистих переконань і соціальних ролей, до яких ми також можемо прийти через надбання «вмінь внутрішніх загамувань психологічної напруги за допомогою релаксації – як дихальні вправи, прогулянки, занять спортом, арт-терапії [25].

Відомий польський педагог Б. Суходольський представив цілісний погляд на поняття відповідальності – воно поєднує у собі досвід з творчістю, науку з життям, включає у себе всебічний розвиток людської особистості, є соціально-моральна категорією. За його словами, виховання є підготовкою особи до виконання завдань, які виникають в результаті розвитку сучасної цивілізації. Воно також готує людину до професійної діяльності, суспільного життя і участі у культурі. Йдеться йому про розвиток суб'єкта виховання в рамках його активної участі в суспільстві. Б. Суходольський підкреслює необхідність формування – особливо серед підростаючих поколінь – творчих поглядів і почуття відповідальності. Він бачить необхідність такої активності, яка започаткує інтереси і сформує смак, пробудить здібності та бажання творчої праці, буде розвивати можливість експресії і спільності, а учні ставатимуть всесторонньо розвиненими людьми [17].

Відповідальність набуває вагомого значення у галузі освіти, де особлива увага повинна бути приділена визначенню показників відповідальності, а також встановлення норм/проявів бути відповідальним. Відповідно до концепції відповідальності педагогічна література в цілому відрізняє чотири аспекти:

- 1) моральний – учитель несе відповідальність перед суспільством за результати своєї навчально-виховної роботи;
- 2) особистістний (як позитивна риса особистості) – формування відповідальності в педагогічній діяльності в процесі навчання;
- 3) нормативний (педагогічна директива) – формування відповідальності учнів в процесі морального виховання;
- 4) цілісний – відповідальність стосується всіх людей і охоплює цілу особистість.

Відповідальність є категорією одночасно моральною та соціальною. Формування почуття відповідальності відбувається за допомогою участі у суспільному житті і є основною метою соціально-морального виховання. Виховання відповідальної людини передбачає необхідність його всебічного розвитку (стимулювання творчості і відповідальності) [20, с. 62].

У процесі виховання відповідальності у людини потрібно виділити формування її свідомості. В процесі виховання збільшується почуття відповідальності людини тоді, коли створюються умови вільного вибору життєвих орієнтацій. Людина вчиться усвідомлювати те, за що і перед ким відповідати, які цінності реалізувати а також як оцінити свою поведінку [4, с. 73].

В. Оконь визначає відповідальність як важливу рису поведінки людини, що є «результатом керування цією поведінкою по відношенню до інших і самокерування власним розвитком» [12]. Підкреслює, що у дітей ще не сформувалося почуття відповідальності за себе і за інших, вони слідуєть наказами і заборонами з боку дорослих, яким довіряють. Тільки пізніше/з часом збільшується частка своїх власних рішень в керуванні своєю поведінкою аж до підліткового віку, коли з'являється відчуття повної відповідальності. Тоді поступово стає воно, «основою для врегулювання таких важливих речей у житті, як вибір професії, вибір супутника життя або повна відповідальність за свої дії та їх наслідки» [12].

Часто при аналізі відповідальності, маємо на увазі чинники, які формують її або впливають на неї, але також шукаємо дотичні фундаменти відповідальності. Т. Завойська вказує, що дотична основа відповідальності кожної людини, у тому числі відповідальності вчителя, є правдою, фундаментальною цінністю серед особистісних цінностей. Правда – розуміється як цінність об'єктивна, а не суб'єктивна – тому це фундаментальна цінність, оскільки вона має нормативну силу для інших цінностей і вимагає відповідальність за її реалізацію. Відповідальність є обов'язковою тому що існує об'єктивна правда про реальність. Необхідність відповідальності кожної людини, у тому числі відповідальності вчителя і вихователя, виникає з обов'язку відповідальності за реалізації правди [20, с. 69].

Український педагог В. Сухомлинський звертав увагу на відповідальність з іншої точки зору – він стверджував, що відповідальність підживлює духовність та культура особистості [3].

Як видно з наведеного вище аналізу відповідальності, існує багато взаємопов'язань між відповідальністю і самою культурою, участю в культурі, з творчістю. Відповідальність можна формувати за допомогою культури. Очевидно, що важливим елементом цього процесу будуть культурні компетенції, якими повинні характеризуватись особи, що вчать і виховують інших. Не вдаючись у докладний аналіз культурних компетенцій, варто зазначити, що культурні компетенції та участь у культурі є одними з ключових компетенцій, які вимагаються від сучасного вчителя. Але звернімося до аналізу поняття.

Відповідно до Універсального словника польської мови, «компетенція – це діапазон чіткості знань, умінь і навичок» [19]. Найбільш поширеним є трактування компетенції як «здатності до ...», «адекватність до завдань» з врахуванням трьох (знання, вміння, ставлення до...) або чотирьох (знання, вміння, здібності і ставлення) елементів, що входять до його структури. Є й інші підходи до аналізу цього поняття – вони зосереджені на «вивчених або вроджених здібностях, що проявляються у вмінні конфронтування, або активної боротьби, чи теж вмінні впоратися з життєвими проблемами за рахунок використання когнітивних і соціальних навичок» [5]. Або інакше – компетенція залежить від знання та розуміння вмінь та

здібностей, які є її складовими, і в той же час від переконання про можливість використання цією здатністю [8]. Що стосується культурних компетенцій, то слід зазначити, що існує дуже широке визначення їх. Це поняття у світі науки поєднується з посиланням не тільки до символічної культури, а й до всіляких зінтерналізованих прикладів усіх культурних моделей. У загальному значенні, під культурними компетенціями розуміється цілісність здібностей, що визначають всю культурну поведінку людини [9]. Відповідно до цього, в деяких дослідженнях, представляється логічним ідентифікація культурної компетентності зі знаннями в галузі культури, інакше – з «культурними знаннями» – як це визначено А. Павлуцьким [13]. Це знання про художні та естетичні цінності, які існують у культурі, а також про різні засоби їх реалізації, про вироби художньої культури, які, на загальну думку, вважаються видатними і важливими творами, про їх авторів. Без сумніву, такі знання є частиною естетичного ставлення, умовою і водночас складовою естетичного досвіду і в той же час основою для участі в культурі. Також важливими є вони для правильного спілкування з художньою культурою. В свою чергу, поєднання знань і навичок в галузі культури є відправною точкою для визначення культурної компетентності. До цього варто додати здібності, тому що є ще розуміння компетенції як певного типу здатності до інтуїтивного відчуження культурного феномену явища, розуміння його суті, а навіть ототожнення себе з творцем даного культурного витвору [10].

Багато авторів звертає увагу на необхідність культурної компетентності в житті сучасної людини. Підкреслюється обов'язковість умінь орієнтуватись на зміст і значення культури, тому що вони дозволяють глибше зрозуміти і дізнатися про власну культуру та культури інших, надають можливості для кращого розуміння між людьми, є основою для розвитку здатності встановлення контакту з іншими людьми, призводять до розширення розмірів свого власного існування, а саме до ціннісного існування: «бути якимсь» [15; 16; 17]. В іншому випадку, «бідність загальних знань, чужість, закриття особистості на цінності пропоновані в переказі культури, відсутність можливості створення цінностей можуть призвести до закриття особистості в «затишному обмеженому світі», до почуття відсутності розуміння суспільних проблем, а навіть до відчуження, відчуття безглуздя і догматизму» – таку позицію займає Е. Родзевич [15, с. 130]. М. Зюлковський підкреслює необхідність для людини культурних компетенцій як умову набуття всіляких інших видів компетенцій і культурних традицій загалом [22, с. 20]. В. Прокоп'юк, у свою чергу, зазначає, що важливим компонентом професійної компетенцій учителів є гуманістична культура. «Гуманістична культура вчителя повинна розглядатися в якості компонента його професійних компетенцій і як сфера повного розвитку його особистості» [14, с. 165]. Отже, професійні компетенції вчителя повинні включати в собі елемент культури, який можна назвати культурними компетенціями. Володіння ними вчителям видається важливим також у зв'язку з тим, що у галузі теорії культури і соціології культури в європейських суспільствах проблема питань культурних компетенцій стосується широкого кола проблематики культурного виховання, освіти, усвідомлення культурних традицій і контекстів позакультурних, що супроводжують процеси розвитку конкретного суспільства і зміни його внутрішньої структури [10].

Міркування про відповідальність і культурні компетенції, що представлені вище, поєднує у собі те, що на нашу думку, повинен мати кожен учитель-вихователь – глибокі культурні коріння. Саме культура є сполучною ланкою між багатьма аспектами діяльності вчителя, між ним та учнями, між ним і суспільством, між ним – учителем і ним – людиною та особистістю. Відповідальність формує в людині культуру, а культура, у свою чергу, впливає на його відповідальність. Емоційна сфера – сформована і розвинена за допомогою творів мистецтва, буде мати величезний вплив на поведінку особистостей по обидва боки освітнього процесу, в тому числі в контексті відповідальності за себе і за інших. Тому дуже важливим має бути продовження досліджень питань взаємодії відповідальності і культурної компетентності а також участі в культурі.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
2. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – М. : Издательство Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – С. 12, 44-45.
3. Сухомлинський В. Вибрані твори / В. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1997. – Т. 4. – С. 261.
4. Albińska E., Odpowiedzialność // Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, red. T. Pilcha, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, t. III, Warszawa, 2004. – S. 773.
5. Caplan G., An approach to preventive intervention in developmental psychology, Canadian Journal of Psychology, nr 25, 1980. – S. 671-682
6. Derbis R. Skala do badania poczucia odpowiedzialności. Wyd. WSP, Częstochowa, – 1993. – 43 s.
7. Drożka W., Wartości i cele życiowe nauczycieli // Edukacja. – 1992. – nr 1. – S. 49-69.
8. Dudzikowa M., Kompetencje autokreacyjne – możliwości ich nabywania w toku studiów pedagogicznych, «Edukacja. Studia. Badania. Innowacje», 1993, nr 4. – S.26
9. Korporowicz L., Kompetencja kulturowa jako problem badawczy, «Kultura i Społeczeństwo», 27/1, PWN, Warszawa, 1983. – S. 35-47.
10. Kostyrko T.: «Kompetencje kulturowe» – zakres terminu, obszar problematyki, W: T. Kostyrko, A. Szpociński (red.): «Kultura artystyczna a kompetencje kulturowe», Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa, 1989. – S.5-6
11. Mały Słownik Języka Polskiego, red. tomu E. Sobol // PWN, Warszawa, 1996. – S. 547-548.
12. Okoń W., Nowy słownik pedagogiczny// Żak, Warszawa, 2004. – S. 196.
13. Pawlucy A., Kulturowy paradygmat w pedagogice ciała. Nieobecne dyskursy, Cz. 4. / red. Z. Kwieciński/, Toruń 1994, UMK
14. Prokopiuk W., Szkic o humanistycznym wymiarze samokształcenia nauczycieli // Myśl pedeutologiczna i działanie nauczyciela. «Żak», Warszawa-Białystok, 1997. – S. 164-176.
15. Rodziewicz E., Poziom kompetencji i wyborów kulturowych młodzieży z marginesu oświatowego // Zeszyty UNC, 6/166, Toruń, 1986. – S. 127-140.
16. Sapir E., Kultura, język osobowość: wybrane eseje, PIW, Warszawa, 1974. – S. 113
17. Suchodolski B., Nauka a cywilizacja współczesna, w : B. Suchodolski (red.), Model wykształconego Polaka, Wrocław, 1980. – S. 190.
18. Suchodolski B., Wychowanie i strategia życia. // WSiP, Warszawa, 1989. – S. 45.
19. Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, t. 1-4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
20. Zawajska T., Filozoficzne uzasadnienie odpowiedzialności w pedagogice // Edukacja – Wychowanie – Odpowiedzialność. Z teorii i praktyki pedagogicznej, Warszawa, 2013. – S. 62- 69.
21. Zawajska T., Personalistyczna koncepcja człowieka podstawą pedagogiae perennis i pedagogiki chrześcijańskiej // Wychowanie a cywilizacja uzależnień i agresji, red. naukowa A. Rynio, K. Stępień, Lublin, 2014. – S. 13-27.
22. Ziółkowski M., Nabywanie kompetencji kulturowej, w : T. Kostyrko, A. Szpociński, Kultura artystyczna a kompetencje kulturowe, COMUK, Warszawa, 1989. – S. 20.

The article is devoted to the analysis of the interaction between responsibility and cultural competence. By comparing these two concepts we attempt to find factors that affect the responsibility. Among them, a significant place is occupied by the cultural competence. Through knowledge in the field of culture, direct participation in it, and the emotional sensitivity, open for teachers the possibility of making sense of responsibility for themselves as an educators and for their students.

Keywords: responsibility, culture, cultural competence, participation in culture